

„...számomra a szülőfalu egyfajta laboratórium szerepét töltötte be”

Beszélgetés Egyed Ákossal

1929. november 25-én született Bodos faluban a székelyföldi Háromszék megyében. Középiskoláit a sepsiszentgyörgyi Református Székely Mikó Kollégiumban végezte, ahol 1948-ban érettségizett. Egyetemi tanulmányait a Bolyai Tudományegyetemen 1948-1952 között végezte. Itt 1951-1952-ben gyakornoki teendőket látott el. 1952 decemberétől 1997 júniusáig a kolozsvári Történeti Intézetben dolgozott. 1992-től az Erdélyi Múzeum Egyesület nyelv-bölcsészeti és történettudományi szakosztályának elnöke s a Romániai Magyar Népfőiskolai Társaság elnöke. 1990-től az MTA külső tagja. 1989 után a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen három alkalommal meghívott előadóként működött ahol c. egyetemi tanári s díszdoktori diplomát kapott.

Professzor Úr! Ön az erdélyi magyar történészek egyik legendásan nagy munkabírású s komoly tudományos eredményeket produkáló tagja. Egy olyan környezetben lett azzá, amely nem mindig segítette – jobbra inkább gátolta – a forrásorientált történelmi munkát. Kifejezetten érdekes lehet tehát, hogy otthonról milyen muníciót hozott magával, s mi irányította figyelmét a történelem, a nemzeti történelem felé?

Egy háromszéki székely kisfaluban, Bodoson születtem. Édesapám Egyed Géza tanító volt, édesanyám Gáspár Julianna – ahogy mondják – háztartásbeli. A család gazdálkodással is foglalkozott, mert a tanítói fizetés soha nem volt olyan, hogy abból egy nagyobb család megélhetett volna. Mi hárman voltunk fiútestvérek, és egy örökbevelt leány unokatestvér, tehát négyen gyermekeskedtünk. A szülőfalu nagy élményt jelentett számomra, hiszen abban az időben – 1929-ben születtem s 1940-ig gyermekeskedtem a szülőfalumban – nagyon jó helyzetben lévő kisgazdaságokból állt. A falusi társadalom kiváló közösség volt, igen sok gyermek járt iskolába – jártunk együtt iskolába –, s a gyermekkori élmények mellett belém ivódtak ennek a különleges közösségnek a mindennapjai, az a rendkívüli szorgalom, ahogy a székely kisgazda művelte a kis földjét. Sok nagycsaládot volt képes ez a kisbirtok eltartani. Emellett már kisgyermekkoromban hozzászóltam a mezőrejtáráshoz, tehát a gazdaság műveléséhez, és ez bizonyos vonzalmat ébresztett bennem a néprajz, az agrártörténet iránt, amit magammal vihettem. Később ez felerősödött, mert 1940-ben a Mikó Kollégiumba kerültem – tehát pont akkor, amikor Észak-Erdély Magyarországé lett, s ekkor sok gyermek kezdett felsőbb iskolákban tanulni –, s ott bizonyos szemléletbeli váltás következett be. Magyar tananyagot tanultunk, magyar oktatási program szerint, vagyis pár évig magyar történelmet is hallgattunk, igaz, főleg az alsós osztályoknak szánt tankönyvekből, de azért meghatározó volt ez is az életemben. Jött a háború vége, 1944-ben hamarabb bevégeződött a tanév, s én hazakerültem és kimaradtam másfél évet az iskolából. Mivel édesapám és két fiútestvérem a fronton volt, rám és édesanyámra maradt a kisgazdaság művelése, s akkor beálltam egyszerűen a falusi emberek, a falusi legények közé gazdálkodni. Állítólag nagyon jól csináltam, megtanultam a földművelés csinját-bínját, vetni, aratni, kaszálni, szántani. Ennek köszönhettem a későbbiekben, hogy számomra a szülőfalu egyfajta laboratórium szerepét töltötte be. Mindig, amikor parasztkérdéssel, agrárkérdéssel foglalkoztam, visszacmlékezhettem, hogy vajon ez hogy is volt nálunk; amit olvasok az így lehetett-e, vagy mégsem. Rendszeresen vissza tudtam követeztetni, hogy hogyan működött ez a kisgazda-társadalom, és arra is, hogy hogyan működött a háború idején, amikor a katonaköteles férfiak nagy

része odavolt a háborúban, és a nők, a gyermekek és az öreg emberek hogyan vették át és töltötték be azt a szerepet, ami korábban a férfiak dolga volt. Arra a megfigyelésre jutottam, hogy nagyon gyorsan alkalmazkodtak a változó feltételekhez, s a háborús megpróbáltatásokat sokkal könnyebben viselte el a falu együtt, mint az egyes családok külön-külön. Amíg meg nem jött a hír a családokhoz, hogy a fiuk vagy a családfeje elesett, addig szinte észre sem lehetett venni, hogy háború van, olyan természetes módon folyt a munka. A hír hallatán aztán szinte összerokkadt a család, de a közösség mindig segített a csapás elviselésében. Úgy gondolom, igaz a lélektannak az a megfigyelése, hogy a kollektív csapást a közösség könnyebben elviseli, mint az egyén az őt ért megpróbáltatást.

Csetri Elek professzor – az Ön pályatársa – egyik interjújában azt fejtegette, hogy az erdélyi magyarságnak óriási az igénye saját múltjának megismerésére. „A teljesebb önmegismerés igénye pedig azt jelenti, hogy nemzetiségünknek megvan a maga különleges történeti kérdései, és ez történéseinkre az általánosan túl, sajátos feladatokat is ró.” Ez az önmegismerési igény, a történelmi múlt sajátosságainak feltárása és bemutatása befolyásolta Önt is a pályaválasztásban?

Ez bizony komoly felelősség s egyben komoly kihívás is, de gyerekfejjel azt hiszem az ember még nem érzi ezt át igazán. Más élményekre is szükség van ahhoz, hogy valaki a történelem felé orientálódjon. A háború után visszakerültem a székely Mikó Kollégiumba – tanáraink egy része is visszajött, akik nem pusztultak el a háborúban –, s volt egy igen jó történelemtanárom, Bányai László, aki megszerettette velünk a történelmet. Nagyon jó előadó volt, és szlektált a tananyagban. Román történelmet tanultunk ugyan, de ő úgy tanított, hogy ebben benne volt Magyarország történelme is. Ami a tankönyvben volt, annak egy részére legfeljebb annyit mondott, hogy ezt el kell olvasni. A református kollégiumban az iskolák államosításáig, 1948-ig, a március 15-ék rendszeres megünneplése volt a másik esemény, ami a történelem felé fordította a figyelmemet. Magyartanárunk volt még meghatározó élmény számomra, aki fiatalember volt, nagyon tisztelte Kossuthot, s az ő beszédeit, szónokleit rendszeresen beépítette a tananyagba. A családunkban is élt a 48-as hagyomány. Gyermekkoromban nagyapámnál a padlásan volt egy hatalmas kard, a dédnagyapánké, aki tizedes volt 1848-ban. Ezt mi nagy csodálattal forgattuk és emelgettük, szülcink pedig elmesélték, hogy hogyan kell azzal, mint kegyeleti tárggyal bánni. Nagyapám azonban, aki tanító volt és megrögzött 67-es, kormánypárti – mesélte is édesanyám, hogy a választások alkalmával többször bevették nagyapám ablakát, mivel a falu 48-as érzelmű volt –, a kardot nem tisztelte, s a négy lányának csináltatott a kard éléből négy vágókést. Ez persze kegyelet-sértés volt, de mivel a kés gyakran került a kezünkbe, mindig eszünkbe jutott, hogy az miből is készült. Apám is szerette és tudta is a történelmet – különösen a Rákóczi szabadságharcot és 1848-49-et –, s ez is hozzájárult ahhoz, hogy a figyelmem, érdeklődésem a történelem felé irányult. Olvasmányélményeim közül elsősorban Petőfi verseit és Kossuth beszédeit említeném meg. A szobánk falán is volt egy Kossuth kép, az, amelyiken 1848. július 11-én kéri az országgyűlést az újoncmegajánlásra.

1948-ban végeztem a középiskolában, utána Kolozsvárra a Bolyai Tudományegyetemre kerültem, ahol többnyire fiatal tanáraink voltak. De ott volt például László Gyula, Encz Géza, Tettamanti Béla, akiknek egy év múlva kellett hazajönniük. Az ő előadásaik különösen nagy élményt jelentettek. De a fiatal oktatók is színvonalas órákat tartottak. Igaz ők többnyire a középiskolából kerültek az egyetemre, de szinte mindegyiküknek jelent már meg akkorra könyve, tanulmánya. Az államosítás után természetesen a tananyagot nálunk is osztályharcos szemléletűre írták át, a parasztfelkeléseknek, munkásmozgalmaknak nagyobb jelentőséget tulajdonítottak, mint ami azokat megilleti, s háttérbe szorult az egyháztörténet, a magyar nemzet története. Természetesen amennyire lehetett igyekeztünk ezzel is foglalkozni, különösen Márki Sándor munkái forogtak közköze. Érdekes módon én nagyon szerettem az egyetemes történetet, s már negyedéves koromban kineveltek gyakornoknak, szemináriumot vezettem az alsóbb évfolyamokon, és majdnem biztos voltam abban, hogy

egyetemes újkori témával fogok foglalkozni, hiszen ebbe bele tudtam képzelni az egyes nemzeti történelmeket is. 1951-ben azonban komoly osztályharcos fordulat következett be Romániában. Elkezdődött a családok származásának kutatása, s apám azért a kis földért, amit anyám hozott a családba kuláklírára került. Ennek következtében nekem felmondtak az egyetemen, ez egybeesett tanulmányaimnak a befejezésével. Olyan szerencsém volt azonban, hogy ekkor jött Bukarestből egy hármás bizottság, a végzős hallgatókat maguk elé citálták, s afelől faggatóztak, hogy ki szeretne tudományos pályára menni. Ekkor szervezték át a Román Akadémiát Román Szocialista Köztársaság Akadémiájává, s mivel addig sohasem volt magyar tagja, kutatója az Akadémiának, most be akartak vonni néhány kisebbségit is. Ez engem megváltásként ért, hiszen már tudtam, hogy felmondtak az egyetemen, s mivel alkalmasnak találtak, rövidesen megkaptam a kinevezésemet az Akadémia kolozsvári fiókjába. Közben kaptam egy négyhónapos katonai kiképzést, miután jelentkeztem az akadémián, ahol Constantin Daikovic volt az igazgatója a történeti intézetnek. Én voltam az intézet első magyar tagja, aki teljes normával – ahogy mi mondtuk – mint kutató kapott ott állást. Miután megtudta, hogy székely vagyok, nagyon érdekesen reagált erre. Elgondolkozva a következőket mondta nekem: „Te, nektek komoly katonai vezetőök volt a történelmek során.” Én a székelység hadtörténetével korábban nem foglalkoztam, nem tudtam, hogy a székely ármádiának főkapitánya volt, ezért nem értettem, hogy miért mondja ezt nekem. De ettől kezdve ő egészen másképp viszonyult hozzám. Úgy látszik, a székelység katonai szervezettsége különösen foglalkoztatta őt. Az intézet aligazgatója persze azonnal beosztott a társadalomtörténeti csoportba, vagyis a munkásmozgalom, a parasztmozgalmak tanulmányozását végző csoporthoz.

Mennyire érezte ezt kényszerpályának, fel tudta-e használni az itt szerzett ismereteket a későbbi kutatásaiboz?

Itt szerencsére elsősorban dokumentumok gyűjtése, feltárása volt a feladatunk. A téma nem állt ugyan közel hozzám, de sok érdekességet rejtett magában. Izgalmas volt például annak tanulmányozása, hogy hogyan állították át a kolozsvári munkásságot internacionalista platformra, és Hermann Ottóék hogyan küzdöttek azért, hogy a munkásság megtartsa nemzeti jellegét. Az egyik aligazgató azonban megbízott, hogy kutassam fel az 1904-es élesdi parasztmegmozdulás eseményeit, s ez már közelebb állt hozzám. Ő egyébként képviselő volt azon a környéken, s ezért egy alkalommal elvitt magával, hogy beszéljessék az események még élő szemtanúival. Emellett elmentem Váradra, ahol a levéltárban tulajdonképpen érintetlen anyagot kaptam az eseményekről, ügyészégi jelentést, csendőrségi jelentést, kimutatót a sebesültekről és halottakról, kb. száz ember kihallgatási jegyzőkönyvét. Ebből írtam egy kis dolgozatot – természetesen román nyelven, hiszen magyarul nem lehetett publikálni –, amelyet, bár első munkám volt, nagyon jól fogadtak. Magyar történeti kérdéssel nem foglalkozhattam, de rövidesen sikerült a mozgalmak kutatásáról áttérnem az agrárkérdésre. Gazdaságtörténettel kezddhettem foglalkozni, s ebből a témából – a parasztság Erdélyben a századfordulón – született meg a disszertációm s az első könyvem. Ennek volt egy figyelemre méltó eredménye, amit, úgy vélem, sokan nem vettek észre, s ezért fontosnak tartom itt kiemelni. A történeti Erdélyben kutatásaim alapján nem volt nagybirtokrendszer. Ott kisgazda-társadalom alakult ki 48-ban, a szántóbirtok 70%-a kisbirtok volt, s csak a maradék 30% tartozott a 100 holdnál nagyobb birtoktesthez. A nagybirtok Erdélyben az erdő- és legelőbirtokra korlátozódott. Természetesen észrevettem, hogy Biharban vagy Arad környékén más volt a helyzet, ott kimutatható a nagybirtok túlnyomó jelenléte. De a felismerés azt mutatta, hogy kiigazítandó az a historiográfiai megállapítás, mely szerint Erdélyben a magyar nagybirtok uralta az agrártársadalmat. Emellett finoman sikerült azt is megfogalmaznom, hogy a kisbirtok nem mindig életképtelen, életképessége, gazdaságossága inkább a történelmi körülményektől függ. S a 19. sz. második felében – de a 20. században is – a 8-10 holdas kisbirtok Erdélyben életképes volt, és nagyon lényeges, hogy nem „termelt” mun-

kanéüliséget. A másik kérdés, amellyel a 60-as évektől komolyan foglalkozni kezdtem, 1848-49 története volt, különösen Háromszéken.

Ez nagyon érzékeny, kényes téma talán még napjainkban is, s gondolom, nem kevésbé volt az az 1960-as években. Hogyan sikerült a váltás? Ráadásul úgy, hogy egy magyar múltbúvár nyúlt a témához, akinek a gyökerei is ott vannak.

Azt mondhatom, hogy az 1950-es évek voltak a legosztályharcosabb évek. A 60-as évek közepétől egyfajta cnyhülés következett be. Nem volt ez áttörő, mélyreható cnyhülés, de egy kis változás kezdődött. Tudták azt, hogy mi, magyar kutatók nem csak azzal foglalkozunk, amit előírnak, hiszen ebben az időben kezdtünk el publikálni a *Korunkban* és egyéb orgánumban. A lapok már vállalkoztak arra is, hogy magyarul jelentessenek meg történeti értekezéseket, a munkaidőnk egy részét tehát arra használtuk, hogy saját történelmünket kutattuk, s efelett szemet hunytak, nem tiltották meg az ilyen irányú munkákat. S mivel 1968 előtt volt egy évfordulás készülődés, elhatároztam, hogy az addigi anyagaimból megírom Háromszék önvédelmi harcát 1848-49-ben.

A hallgatóságos bejegyzés azt is jelentette, hogy a kutatások elé sem gördítettek akadályt? Te hát szabadon lehetett használni a levéltári anyagokat minden korlátozás, megkötés nélkül?

Akkor még az Erdélyi Múzeum Egyesület levéltárát nem vette át teljesen az állami levéltár, így ott szabadon kutathattam. Az anyag jó része ráadásul még nem is volt rendezve. Itt kitűnő emlékiratokat, jelentéseket találtam, és elmentem Sepsiszentgyörgyre is, ahol még szintén magyar levéltáros dolgozott. A kutatáshoz persze szerencse is kell, s itt a levéltárban első között került kezembe a legfontosabb dokumentum, a háromszéki fegyveres bizottság ellenállásra felszólító jegyzőkönyve. Ez kiváló támpontot nyújtott a munkámhoz, s nagyon jó dokumentumok kerültek elő családi levéltárakból is. Ezekből nemcsak a harci cselekményeket tudtam immár rekonstruálni, hanem az önvédelmi harc belügyeit is világosan fel lehetett fejteni. Hogyan látta el a falu saját fiait, katonáit élelemmel, felszereléssel mindaddig, míg a kormányzat ezt meg nem szervezte. Hogyan működött a riasztórendszer. Azt olvastam például, hogy harangharmónia jelezte az ellenség közeledtét, és ezzel hívták fegyverbe a katonákat is. De az önvédelmi harc azért is figyelemre méltó és csodálatos, mert a szerveződéssel pillanatában tehermentesítette Magyarországot. Puchner tábornok ugyanis nem tudott császári erőt küldeni, mivel lekötötte erejét és figyelmét a székely mozgalom. A könyvnek nagyon pozitív magyarországi visszhangja volt, többen írtak róla, ami nagyon jól jött nekem otthoni elszigeteltségemben. Háromszék feldolgozása után már egyszerűbb volt a helyzetem, mert ezt a munkát kellett kiszélesítenem Erdély egészére.

A „Háromszék 1848-1849” című monográfiája 1978-ban jelent meg. Az Erdély 1848-1849-es történetét feldolgozó kétkötetes munkája pedig csak 1998-99-ben. Mi ennek az oka? Professzor Úr ennyire kötődik az évfordulókhoz?

Az évfordulók kétségtelenül szép állomásai egy tudományos pályának, de a húszéves „kétségnek” voltak prózaibb okai is. A Ceausescu-időszakban ugyanis látványosan megnehezdedtek a kutatás feltételei, s nem lehetett megjelentetni kifejezetten magyar vonatkozású politikatörténeti feldolgozásokat, hacsak nem fogadta el az ember a hivatalos történetírás útmutatásait. Ezért elővettem a korábbi gazdaságtörténeti, társadalomtörténeti kutatásaimat, továbbfejlesztettem, továbbgondoltam azokat, s ezek eredményeiből jelent meg egy tanulmánykötet a *Falu, város, civilizáció*. A célom az volt, hogy ebben a kényszerhelyzetben az erdélyi falvak társadalmi tipológiáját egy 1848-ban készült összefoglalás alapján felvázoljam. Ez az összefoglalás akkor készült, amikor 1848-ban a magyar kormányzat azt kezdte puhatólni, hogy a választójog kiszélesítése milyen változásokat idézhet elő Erdélyben, falvanként hányan kapnak választójogot stb. Ebből végül is sikerült kimutatnom, hogy a különböző társadalmi rétegek egy közösség keretében hogyan működnek együtt, hogyan erősítik vagy

gyengítik egymást. Kiderült például az, hogy sokszor a jobbágytartó földesúr a jobbágyaival fogott össze mondjuk a szabad székelyek ellen. Bebizonyosodott továbbá, hogy a faluközösség még mindig működött, különösen a legeltetés, faizás tekintetében. S kiderült az is, hogy a társadalom, a gazdaság működésében a szokásjognak, a szokásoknak továbbra is óriási szerepük volt. Ezekkel a kutatásokkal cáfolni tudtam a román historiográfia azon tézisé, hogy a dualizmus időszaka Erdély történetének a legsötétebb korszaka. Hiszen ez az időszak valójában a gazdaság látványos fejlődését eredményezte itt is, a civilizációs vívmányok Magyarország felől elérték Erdélyt is, gondoljunk a vasútra, a hitelrendszerre, az egészségügyi hálózat kiépülésére, a városiasodás folyamatára. A városok főterci mindmáig mutatják ezt a csodálatos három és fél évtizedet. S bár a szakma elismerte ezeket az eredményeket, az oktatásba nem kerültek be. Ott ugyanis nagyon szigorú előírások voltak érvényben továbbra is. Nekem pedig nem volt módom, hogy egyetemen tanítsak, igaz, rengeteg helyre hívtak előadásokat tartani, de ez nem pótolhatta azt az élményt, s nem teremthette meg azt a lehetőséget, amit a rendszeres, folyamatos tanítás nyújthat.

S ha már szóba került, röviden kitérnék még az 1998-99-ben megjelent kétkötetes Erdély munkámra, amely egyfajta összegzése is az elmúlt évtizedek kutatásainak. Itt azt szerettem volna világosan bemutatni, hogy az erdélyi magyarság milyen villámgyorsan reagált a pesti, magyarországi cseményekre, hiszen a reformkor ezt alaposan előkészítette. Órák alatt megszületett a kolozsvári program, amely a március 3-i felirati javaslat alapján készült, de ebben első helyre került az unió, s megszületett a jelszó: unió vagy halál. Ezt módszeresen félremagyarázza mind a román, mind a szász történetírás, mert úgy értelmezik, hogy aki nem szavazza meg, annak meg kell halnia. Holott ez azt jelenti, hogy számunkra létkérdés az unió, mert ezáltal lehet átvenni a magyarországi eredményeket, és legitimálni, konszolidálni a helyzetet. Ezt a magyar politika felismerte, olyannyira, hogy Wesselényi és társai Pesten szerettek volna erdélyi országgyűlést tartani, de tervük nem sikerült, mert a magyar főrendiház és Bécs természetesen nem egyezett bele. Ráadásul Erdélyben csak két és fél hónapos harc után tudják az uralkodóval összehívni az országgyűlést, s eközben a nemzetiségi viszonyok itt jóvátehetetlenül megromlottak. A munkámban a polgárháború kirobbanásának időpontját és kiváltó okait kíséreltem meg nagyon erősen forrásokra támaszkodva letapogatni. A másik izgalmas kérdés az volt számomra, hogy Kossuth politikája mikor és miért válik erőteljessé a románok és szászok irányában. Nos ez egyértelműen 1849. január elejéhez köthető, amikor Bem éppen Észak-Erdély felszabadításán ügyködik, s a hátában január 9-én Axente-Sever román fölkelői elpusztítják Nagycenyedet. Kossuth ekkor leváltotta Beöthy kormánybiztost, s január 27-én egy energikusabb embert, Csányi Lászlót nevezte ki Erdély teljhatalmú országos biztosává. Ráadásul Brassó és Szecben behívták az oroszokat, s ez végérvényesen megkeményítette Kossuthék állásfoglalását. Úgy érzem tehát, hogy bizonyos kérdésekben – felelősség, háborús áldozatok – sikerült új eredményeket hoznom ebben a két kötetben.

A nagy összefoglaló munka megírása után milyen tervei vannak, milyen témán dolgozik jelenleg Professor Úr?

Most éppen az utolsó erdélyi rendi országgyűlésről írok könyvet. Azt vizsgálom, hogy miért csúszik az összehívása, utólag miért változtatták meg az országgyűlés időpontját. S terveim között szerepel még egy Mikó Imre-monográfia megírása is, amelyhez már bőven gyűjtöttem anyagot. Úgy érzem, az ő életpályájának feldolgozásával nagy adósságot törleszthetünk. 1990 óta természetesen lényegesen könnyebb a helyzetem, hiszen rendszeresen kutathatok Magyarországon. Addig kétévente kaptam útlevelet, persze időközben kialakultak a személyes kapcsolatok is a magyarországi történészek kollégákkal, levéltárosokkal, könyvtárosokkal. 1990-ben választottak az Akadémia külső tagjává, ez szintén a folyamatos munkát segíti, de egyben felelősséget is jelent. Magyarországi kutatásaimat tulajdonképpen ettől az időponttól nevezhetem rendszeresnek, s emellett lehetőséget kaptam arra is, hogy

Debrecenben és Pesten vendégtanárként taníthassak. Beépültem tehát egy kicsit a magyar történettudományba is. Rendszeresen részt veszek tudományos konferenciákon, s ha meghívják, szívesen tartok előadásokat bárhol. Ez a kapcsolattartás tehát immár nem formális, kicserélhetők az eredmények. A határokon túli magyarság czáltal is érezheti, hogy – bár sok problémával küzd – része az anyanemzetnek.

Professzor Úr, köszönöm a beszélgetést, s további munkájához jó erőt és egészséget kívánok!

Az interjút készítette: **Pelyach István**